

**Recenzja rozprawy doktorskiej magister Karoliny Szafran
pt. „Przestrzenie pamięci. Wizualizacja zagadnień interdyscyplinarnych
z pogranicza kognitywistyki, psychologii i filozofii umysłu”,
przygotowanej pod kierunkiem prof. Alicji Panasiewicz**

sporządzona w związku z przewodem doktorskim w dziedzinie sztuki,
w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki
prowadzonym w Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Prezentacja Doktorantki

Mgr Karolina Szafran to absolwentka Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie. Studiowała na Wydziale Form Przemysłowych w latach 2013-2018, dyplom magisterski z wyróżnieniem uzyskując w zakresie Projektowania Komunikacji Wizualnej. W trakcie studiów, w okresie od stycznia do czerwca 2015 roku studiowała w Wyższej Szkole Projektowania w Madrycie - Escuela Superior de Diseño de Madrid. Doktorantka aktywność projektową rozpoczęła jeszcze w trakcie studiów m.in. w trakcie praktyki odbywanej w Instytucie Dizajnu w Kielcach, czego efektem jest system piktogramów określających przestrzeń użytkową tej placówki. Od roku 2019 związana jest badawczo i dydaktycznie z Uniwersytetem Pedagogicznym im. KEN w Krakowie, gdzie zatrudniona została jako asystentka. Jej portfolio zawiera wykaz projektów zrealizowanych w latach 2015-2022, w których dominującym elementem są projekty publikacji książkowych obok projektów systemów identyfikacji wizualnej firm, wydarzeń naukowych i artystycznych. Zdecydowana większość realizacji dedykowana jest uczelniom krakowskim takim jak: Uniwersytet Jagielloński, Politechnika Krakowska czy macierzysta jednostka - UP im. KEN w Krakowie.

Podczas wymiany zagranicznej Erasmus+ **wygrała uczelniany konkurs** na projekt wzoru tkaniny na obicie systemu wypoczynkowego, który był wystawiany podczas Międzynarodowych Targów Architektury Wnętrz Casa Decor w Madrycie. W 2015 **została laureatką konkursu** na projekt graficzny materiałów informacyjnych dla Sympozjum Naukowego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Koncepcja została wdrożona i jest stosowana w sposób ciągły od 2015 roku. W 2021 roku **zajęła I miejsce w konkursie** na logo Zadaszek Jazzowych w Pińczowie. W 2022 roku była **nominowana przez J.M Rektora Uniwersytetu Pedagogicznego do nagrody za osiągnięcia naukowe** i wysoko punktowane publikacje. Doktorantka jest autorką 40 projektów okładek książek, 3 opraw graficznych płyt oraz serii plakatów. Czynnie uczestniczy w przeglądach sztuk projektowych prezentując swoje prace na wystawach, targach i przeglądach artystycznych w: Krakowie, Kaliszu, Kielcach, oraz wcześniej wspomnianym Madrycie.

Mgr Szafran jako pracownik badawczo-dydaktyczny UP im. KEN w Krakowie prowadzi zajęcia z zakresu szeroko rozumianego projektowania graficznego, rozwija swój warsztat dydaktyczny na kursach i szkoleniach kierowanych do nauczycieli akademickich.

Analiza przedstawionej do oceny pracy doktorskiej

Przedstawiona praca składa się z monograficznego opracowania teoretycznego oraz autorskiego opracowania notesu MNEMOSYNE wspomagającego ćwiczenie pamięci.

Opracowanie teoretyczne stanowi publikacja o objętości 190 stron, ilustrowana 114 grafikami oraz 31 reprodukcjami zawierającymi dokumentację zdjęciową prototypu notesu

MNEMOSYNE i wybrane przykłady realizacji ćwiczeń z wykorzystaniem zaprojektowanego zeszytu – ta część nie została przez Doktorantkę ponumerowana. Jako materiał źródłowy wykorzystano 47 publikacji książkowych, 12 artykułów w czasopismach, 25 źródeł netograficznych.

Opracowanie graficzne Notesu MNEMOSYNE obejmuje 104 strony, choć w opisie projektu podano 112 s. Pewną niespójność stanowi również rozbieżność objętości i numeracji stron wersji drukowanej i cyfrowej realizacji. Projekt obejmuje autorskie opracowanie graficznych przedstawień schematów wykorzystywanych do kreatywnego zapisywania treści, celem lepszego ich uporządkowania i zapamiętywania.

Doktorantka określiła we wstępie pracy teoretycznej cel badawczy polegający na eksploracji poznawczego charakteru wizualizacji służących objaśnianiu skomplikowanych pojęć na przykładzie obrazowych analogii pamięci. Założeniem projektowym było opracowanie uniwersalnego narzędzia wspomagającego myślenie i zapamiętywanie na bazie metafor i artefaktów. W jej przekonaniu powstała praca ma być jednocześnie wizualnym studium porównawczym na temat sposobów pojmowania pamięci.

Dysertacja została podzielona na dwa rozdziały. W pierwszym Doktorantka prezentuje wyniki kwerendy i poddaje analizie zebrane materiały historyczne. Rozważania swoje rozpoczyna od „Metaforyki pamięci”, pisząc o roli pamięci w procesie poznania i kodowania określonych treści, ale również jako ważnym elemencie budującym poczucie tożsamości jednostki, pełniącym ważną rolę w tworzeniu świadomości i osobowości. Odnosi się też do najnowszych dyscyplin naukowych, w tym neuronauk, których obszarem zainteresowania jest funkcja pamięci, badana między innymi za pomocą najnowszych urządzeń technicznych takich jak rezonans magnetyczny czy tomograf. Porusza także zagadnienie wizualizacji pamięci na przestrzeni wieków, pełnych oryginalnych metafor porównujących pamięć do labiryntu, otwartej księgi, gołębnika czy pałacu. Pojęcia te znajdują odzwierciedlenie w pracy projektowej Doktorantki.

Kolejny podrozdział „Poznawcza wartość metafory” stanowi zarys refleksji nad metaforyką pamięci Arystotelesa i Zygmunta Freuda, w miejscu tym odwołując się również do Williama Ockhama, Davida Hume, Ludwika Wittgensteina, Karla Poppera i ich metod wizualizacji kwestii filozoficznych. Zagadnienie obrazowania metaforycznego odnajduje także w projektowaniu graficznym, przywołując doświadczenia Martina J. Epplera w zakresie komunikacji wiedzy. Dostrzega aspekt kulturowy i historyczny metafor, które są wizualnym odzwierciedleniem świadomości danej epoki.

Podrozdział „Przegląd wybranych metafor pamięci” jest próbą historycznego wglądu w badany problem, od mnemotechnik stosowanych w starożytności dalej przez średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, epoka XIX w., XX wiek, do współczesności. Doktorantka przytacza kolejne rozwiązania powołując się na materiały źródłowe. Analiza prowadzona jest na dużym stopniu ogólności, jest formą zarysu chronologicznego. Zaskakująco przedstawia się sposób prezentacji materiałów wizualnych w opracowaniu. Ilustracje skupione są w bloki od 2 do 4 reprodukcji na dwustronicowych rozkładówkach, natomiast w tekście przytaczane są według swobodnego schematu bez przyjętej w spisie kolejności.

Notes MNEMOSYNE zawiera linearne geometryczne rysunki, które są wyobrażeniami przestrzeni sprowadzonych do postaci diagramu. Ich temat stanowią historyczne metafory pamięci. Radykalnie uproszczona postać odwołuje się do pewnych schematów, których nie można traktować w kategoriach prostej syntezy. Zdefiniowane przez nią konstrukcje, sylwety obwiedzione konturem opierają się na zasadzie siatki i koherentnych geometrycznych modułów. W miejscu tym odwołuje się do analogicznych rozwiązań obserwowanych w sztuce awangardy, które bynajmniej nie są próbą dociekania uniwersalnej struktury rzeczywistości, a raczej uchwyconymi strukturami postrzeżeniowymi. Władysław Strzemiński w swojej „Teorii widzenia” dowodzi ewolucyjnego charakteru świadomości wzrokowej, stanowiącej współdziałanie czynnika percepcyjnego, intelektualnego, pamięci i procesów uczenia się. W jego rozumieniu przyrostowa istota ludzkiej świadomości opiera się na subtelnym wymiarze struktur powidokowych, stanowiących rodzaj psychofizjologicznego utrwalenia jakości wizualnych permanentnie doświadczanych w środowisku

człowieka, opartych na współdziałaniu pamięci krótko i długotrwałej. Proces nieświadomego przenoszenia owych schematów wizualnych określa mianem architektonizacji. Pojęcie to zakłada z jednej strony geometryczne uproszczenie, ale z drugiej strukturalizację pojęciową. Schematy Szafran stanowią często układankę, na którą składa się ornament mentalnie nadbudowanych figur i kształtów. Elementy te Carl Gustaw Jung określa mianem archetypów – strukturalnych wzorców. Rozpoznawalne dla społecznej świadomości kształty wspomagają mechanizmy pamięci ejdetycznej, spełniając funkcję w rozumieniu Anthon’ego Petera Buzan’a zakładki pojęciowej.

Doktorantka w II części teoretycznej pracy w rozdziale „Opis projektu” odpowiada na podstawowe pytania badawczo-projektowe: czym jest projekt? jakie są jego podstawy merytoryczne? jakie przyjęto założenia projektowe? Realizacja projektowa w wielu miejscach znajduje liczne odwołania do dysertacji wskazując m. in. historyczne przykłady technik mnemonicznych. Zwraca uwagę, że (...) w książce „*Machina metafor*” w porządku chronologicznym ilustruje ewolucję sposobów opisywania i wyjaśniania pamięci na przestrzeni epok. (...) poza obszerną kolekcją metafor pamięci, zawiera ona także cenne informacje dotyczące samej metafory (...). Wielokrotne powołania na opracowanie Douwe Draaisma wskazują centralne miejsce jego myśli w postrzeganiu przez mgr Szafran podjętego problemu. Kolejnym takim dziełem jest „Atlas Menomosyne” Aby’ego Warburga.”, którego nigdy nieukończone dzieło stanowiło katalog dzieł sztuki, stanowiących w jego przekonaniu odbicie pamięci społecznej, źródło konstytucji europejskiej tożsamości. W ośmiopunktowych założeniach projektu Doktorantka wylicza zakładane cele: (...) *zapewnienie jak najbardziej uniwersalnego sposobu wspomagania zapamiętywania informacji (w tym dat, nazw, kolejności rzeczy), pobudzenie kreatywności dzięki szerokiemu zakresowi wykorzystania narzędzia (malowanie, rysowanie, przyklejanie), odwołanie do mnemonicznej metody loci bazującej na umiejscowieniu rzeczy do zapamiętania w wyobrażonej lub rzeczywistej przestrzeni, wykorzystanie memoratywnej funkcji obrazu, nadanie treściom znaczenia poprzez bazowanie na rymach, wzorach, skojarzeniach i wizualizacjach, umożliwienie organizacji i hierarchizacji informacji w sposób logiczny, uporządkowany i ułatwiający przywoływanie zapamiętanych rzeczy, zaangażowanie odbiorcy w pracę manualną, zapewnienie ciekawej formy edukacji na temat pamięci, poprzez odwołanie do zbioru metafor pamięci i metod mnemotechnicznych.* Koncepcja pracy ewaluowała od „pałacu pamięci” w formie obiektu przestrzennego przez koncepcję „pałacu pamięci” w formie rysunku izometrycznego projektowanego przy użyciu oprogramowania komputerowego. Pojawiły się też rozwiązania obiektów trójwymiarowych w formie archetypów drzewa, szafy, labiryntu czy planszy do gry w szachy, układanki, których szkice zamieszczono w opracowaniu teoretycznym (s. 80-84). Doktorantka dokonując weryfikacji wstępnych koncepcji projektowych zdecydowała się, że opracowanie przybierze formę dwuwymiarowych rysunków.

Na potrzeby opracowania przeprowadzono badania własne, których celem było zweryfikowanie stopnia przyswajalności treści w zależności od czasu podania informacji i ich weryfikacji. Badanie poprowadzono w dwóch grupach równoległych, z których jedna dostała jako narzędzie wspomagające zapamiętywanie rysunki mnemoniczne. Wnioski z badań utwierdziły Doktorantkę, iż mimo niewielkich różnic to jednak grupa, która wykorzystwała rysunki zapamiętała więcej danych (wyniki zawarto w dysertacji s. 86-91). **Uzyskane wnioski potwierdzają historycznie uwarunkowaną zasadność tworzenia wizualnych grafów wspomagających proces przyswajania i zapamiętywania treści oraz uprawniają do podjęcia działań na rzecz opracowania pomocy dydaktycznej wspomagającej zapamiętywanie w takiej formie.** W trakcie badań zweryfikowano narzędzie jako pomoc w zapamiętywaniu treści nawiązując w detalach do osiągnięć sztuk projektowych, nauk ścisłych oraz społecznych, z psychologią na czele. W projekcie wykorzystano metody wspomagające zapamiętywanie takie jak: (...) *wizualizacja treści: aktywizacja pamięci wzrokowej, organizacja treści – hierarchizacja, sekwencjonowanie i kategoryzacja materiału poprzez wpisywanie treści w przygotowane schematy, nadanie treściom znaczenia – aktywizacja sieci skojarzeń i narracji poprzez posłużenie się metaforą, zapis odręczny:*

aktywizacja motoryki, samodzielna kreacja – pobudzenie kreatywności i zaangażowanie, koncentracja uwagi (fragment dysertacji s. 97).

Przyjmując, że projekt stanowi całość – jego forma oraz zawartość są autorskimi rozwiązaniami poddano analizie oba aspekty. Aspekt formalny – wymiary publikacji stanowią 19x26 cm, co sprawia, że jest stosunkowo duża, współgrająca z zawartością i wielkością zamieszczonych schematów. Oprawa introligatorska obejmuje sztywną, wielowarstwową okładkę wzmocnioną tekturą. Użytkowo – zabezpiecza zawartość, ale i ujemnie wpływa na funkcjonalność zwiększając wagę notesu. Zaproponowany otwarty grzbiet nie jest trwały i po kilkukrotnym otwarciu publikacji uległ częściowemu rozerwaniu, ukazując słabość szycia. Być może przyczyną tego faktu jest jakość wykonanej usługi introligatorskiej.

Zaproponowany krój pisma Acum Pro Wide charakteryzuje jednoelementowa konstrukcja, bezszeryfowa, o dużej przejrzystości wynikającej ze stosunkowo dużej różnicy pomiędzy puncą, a masą liter. Lekkość typografii współgra z linearną, niemal efemeryczną strukturą schematów rysunkowych. Radykalne ograniczenie koloru do czerni pozwala na praktyczne zastosowanie notesu jako kart pracy.

Zestaw rysunków poprzedza krótki wstęp ukazujący źródło inspiracji dla wybranych rozwiązań. Doktorantka podaje, iż:

Powstanie mnemotechniki wiąże się z odkryciem kluczowej roli, jaką w procesie zapamiętywania pełnią porządek przestrzenny i wzrok. Podstawą praktyki mnemotechnicznej było umieszczanie treści do zapamiętania w utrwalony w umyśle system.

Konsekwencje tego wniosku odnajdziemy w pracy projektowej. Zastosowana forma schematu opartego na wyraźnej geometrycznej proveniencji oczyszcza pole widzenia użytkownika, dając jednocześnie przestrzeń do wypełnienia jej własnymi treściami. Dołączone we wstępnie instrukcje użytkownika notesu otwierają potencjalnego odbiorcę na szeroki zakres zastosowań, uwzględniających jednocześnie aspekt kreacji – zabawy. Doktorantka zachęca do stosowania własnych eksperymentów, zgodnie z wyobraźnią, intencjami, ale przede wszystkim ustrukturyzowaniem materiału mającemu zostać zapamiętanym. W tym względzie wprowadzenie np. intensywnych rozróżnień kolorystycznych czy różnorodnych technik dających szansę na zastosowanie diametralnie innych środków wyrazów pozwala na zdefiniowanie przez użytkownika kolejnych haków pamięciowych. **Zaprojektowane przez Szafran schematy, wykazują potencjał piktogramów - są czytelne, przejrzyste i pomimo radykalnego uproszczenia interesująco rozbudowane. Ich otwartość, wewnątrznie zaplanowana pustka zachęca do pracy, stanowi pole do podjęcia własnej aktywności twórczej. Współczesna forma wynikająca z minimalizmu jednocześnie sprzyja wyciszeniu, budowie koncentracji.** Przedstawiona koncepcja wykazuje istotny związek z wnioskami wyciągniętymi przez psychologię humanistyczną w aspekcie twórczości jako ważnego czynnika stanowiącego immanentną część ludzkiej osobowości, potrzebę bycia realizowaną. Udowodnione sprzężenie funkcji twórczości z mechanizmami poznawczymi - percepcją, procesami uczenia się, w tym zapamiętywania wskazuje na możliwości jej praktycznego zastosowania. Samodzielnie definiowany przez użytkownika porządek hierarchizacji i mapowania treści do zapamiętania, wg zaprojektowanych przez Doktorantkę schematów sprzyja procesowi mentalizacji, a czynnik kreatywny dodatkowo zwiększa udział nacechowania emocjonalnego. Przeprowadzone w 1986 r. przez Willema Wagenaara, psychologa społecznego badania udowadniają wzmocnienie efektywności procesów pamięciowych, którym towarzyszą silne emocje, podkreślając, że emocjonalna intensywność bodźca dodatnio wpływa na rankingowanie nabywanych informacji. Proces twórczy jako generator przeżyć, prowadzących do definiowania struktur mentalnych stanowi tu logiczny środek wspomagający. Tym samym zaprojektowany przez Doktorantkę produkt spełnia kryterium spójności, jednocześnie wykazując wysoki potencjał do poszerzania zastosowań, co zresztą sama podkreśla w opracowanej dysertacji.

Niestety, w stworzonej koncepcji i towarzyszącej dysertacji nie ustrzeżono się przed licznymi błędami edytorskimi, wprowadzającymi chaos, które w przypadku wydania drukiem opracowania powinny zostać ponownie zweryfikowane.

Konkluzja:

Zasadniczym elementem doktoratu magister Karoliny Szafran jest dysertacja składająca się z części teoretycznej i projektowej.

Przedstawiona praca spełnia wszystkie wymogi przewodu doktorskiego, w tym wymagania *Art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jednolity Dz.U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.)* oraz wymogi *Regulaminu postępowania w przewodach doktorskich na Wydziale Sztuki Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie*.

Praca doktorska stanowi oryginalne dokonanie artystyczne i świadczy o samodzielnie prowadzonej pracy naukowej i projektowej. Część teoretyczna jest świadectwem pogłębionych studiów nad tematem oraz świadectwem szerokiej wiedzy kandydatki wspartej bogatą literaturą przedmiotu w języku polskim i angielskim. **Tym samym wnioskuję o nadanie mgr Karolinie Szafran stopnia doktora w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki.**

Katarzyna Liołacz